

Доба искушења*

Академик Драган Недељковић

Живимо у време великих искушења, окружени несрећама, с невољама и у нама и око нас. По Волтеру, „све невоље долазе на крилима, а одлазе шапајући“; а по Шекспировом Хамлету, „кад јади навале, не долазе к’о усамљене уходе, већ нагрну у четама“.

С невољом се човек бори памећу, а не кукањем. Храбар човек мора да прихвати изазов искушења. Невоља нашег доба је пометња од мноштва путоказа, а јасног и племенитог циља нема. Идеали су потамнели, потрошени, ишчезли. Нови светски поредак, оличење ниског материјализма нуди нам само антиидеале, јер му је побуда голи интерес, а сврха: тотално – и материјално, и морално, и духовно – покоравање злорабљене већине од богате и осилјене мањине. Додуше, „свима нама“, како каже Самјуел Џонсон, „више-мање управљају интереси. Али ипак нас интерес неће натерати да урадимо што било“, да дејствујемо против своје савести, изневеримо човечност, одамо се пороцима и смртним гресима. То, онда, није интерес у људском смислу, него прозаична ниска страст која заводи на странпутице. Мислећи ваљда на ту врсту опасног пијанства, философ Ален је приметио: „Свет воде страсти, а не интереси“.

Одбацујући површни оптимизам, а не пристајући ни на безизлазни песимизам, опредељујемо се за витално начело: ако је она већ ту, неотклоњива, онда мудро „искористимо своју несрећу“, како каже Едмон Ростан. „Једног дана неки ми је вртлар рекао ове оштроумне и дубоке речи: ’Да је старозаветни Јов на свом гноју посадио цвеће, имао би најлепше цвеће на свету““. Речено врло грубо да бисмо појмили и упамтили: да безнадежних стања нема, да је излаз у нама и да ништа није изгубљено док ми нисмо изгубљени. Витални и храбри се не предају: и у злу траже пут ка добру, и у највећој несрећи прилику за срећан обрт. С несрећом нема помирења, а веома штетна је навика опијати се њоме. То нама, Србима, столећима опхрваним несрећама, треба понављати; не сме несрећа да постане малтене занимање. „Није

* Свечана беседа на Скупштини Вукове задужбине, у Београду, 8. новембра 1999 (извесна скраћења текста учињена су у Редакцији).

достојанствено злоупотребљавати несрећу; извесни појединци, као и неки народи, у томе толико уживају да тиме обешчашћују сопствену трагедију“. Мислећи на наш трагични положај, по многим безизлазан, морам рећи и следеће: има тренутака кад политика која твори историју, да би успела, треба да буде наука, али и више него наука – уметност, јер се у историји, као и уметности, успеси постижу само имагинацијом, том краљицом свих способности. Политика усамљеног, малог Давида, угроженог од чопора крволочних Голијата, мора да буде слична Шехерезадиној причи пред крвником, или игри мале Аске пред вуком. Читајући ових дана о животним стазама Милана Ракића, Надежде Петровић, Милутина Бојића, Диса, Исидоре Секулић, као да сам се суочавао са суштинском разликом између тог поколења, истински елитног, јер је дужности стављало изнад права, вазда спремно да се за своја уверења и за национални идеал жртвује, и наше данашње интелигенције, која је изгубила та битна својства елите. Године 1912, кад је започео рат за ослобођење Старе Србије, са Косовом и Метохијом, дигли су се скоро сви писци и научници. Песник и дипломата, Милан Ракић био је добровољац у Балканском рату: он није само певао *на Газиместану* – он је на Газиместан и отишао као војник – ратник. Ни Надежда није оклевала, пошла је за војском, да се изложи опасности; а у Великом рату ту неустрашиву уметницу, која је свој сликарски позив жртвовала болничарском позиву, покосила је смрт. Академик Јован Жујовић се обраћа Николи Пашићу, чувеним писмом октобра 1912, жалећи се да га је војска одбила, јер је за униформу престар, и стављајући Отаџбини и Министарству војном на располагање сву своју покретну и непокретну имовину, целу очевину и уштећевину. Како су ти светли примери далеко од нас! Знам да су и околности биле друкчије, али се јако бојим да би, упркос томе, скоро сва поређења била неповољна и веома непријатна за савремена поколења.

Није ли нам, у ово смутно време, наша историја морални ослонац и извор светог надахнућа? Нема ли у њој, поред поменутих, још много светлих примера што показују да се и највеће невоље могу пребродити кроз упорно стваралачко дело? Зацело постоје племенити и узвишени путеви за савлађивање оне опаке болести која се зове незнање. Зар су једном у нашој повести смртоносне слабости биле преображене у преимућства?

Одмах нам сећање походи Вук, којег и данас славимо. Тешко је замислити несрећнију годину у српској повести од 1813, кад је Први српски устанак, после великих надања, доживео слом. Српски прваци и део народа спасавају голе животе бекством преко Саве и Дунава. А Вука његов геније води право у Беч. Ту, у самом средишту европске културе, треба заступати поражену Србију, која се са поразом не мири, желећи, и по цену сизифовских напора и страшних жртава, да се укључи у хор европских народа као достојан члан. Вук нема баш никаквог материјалног блага, он је пуки сиромаш, али није нишчи духом; глава му је препуна замисли, песама, прича, пословица, које још није све

записао, али их памти, у себи носи и увелико кује планове шта му ваља чинити да романтичарској Европи представи песничко благо и хероику српског народа. Свака његова реч одзвања као златник. Просвећена Европа се претворила у ухо: јер Вук улази у њен хоризонт очекивања – постаје ехо европског романтизма. (Био сам, не једном, у Вајмару на Вуковом трагу: осведочио сам се да Гетеово занимање за српско песništво и за Вукову личност није ни измишљена ни преувеличана прича. Шта да се каже о браћи Грим и другим великим Немцима? Вук ће их очарати откривајући им ризнице српског народног духа, дела српских Хомера.) Никад наша књижевност није ушла на већа врата у европску, а никад нисмо били угњетенији и ојађенији у своме отаџбину.

Није се још ни наслућивало доба мас-медија, али је и тада било изузетно важно обликовати јавно мњење Европе и света. Да је сам Вук написао историју српског устанка, могла ју је пратити и сумњичавост у ауторову непристрасност. Романтичар који је ходао земљом, реалист по духу и карактеру, Вук је снабдео Леополда Ранкеа грађом за књигу *Српска револуција*: тако је о судбини нашег народа сведочио један од највећих историчара епохе.

Поводом Вуковог посланства у Европи, искристалишимо принцип, који је и данас делотворан: у свет се не иде наг, без духовног и културног блага, јер нико не воли незване гладне госте, сиромашне рођаке. Ту негде је грешка наших мондијалиста, и, пре њих, интернационалиста: лакомислено су се одрицали своје традиције, бесловесно омаловажавали историју, уздајући се у неку врло мутну будућност.

Срећна је околност да смо, у то преломно доба, имали, мало раније, и Доситеја. Управо зато што су различити, Доситеј и Вук су се савршено допуњавали. Ако је Вук у свет износио српске духовне драгоцености, Доситеј је српском народу приближавао вредности европске просвећености. Тако ми нисмо били изгубљени ни изоловани, упркос незавидном положају у границама Турског царства. Величанствен је гест већ остарелог Доситеја, који на вест о устанку долази у узаврелу, неписмену Србију да јој се стави на располагање. Просветитељски спаситељ се преобразио у државника, и више од тога – у песника: и данас је тешко замислити лепшу, надахнутију, узбудљивију, савременију, актуалнију химну од *Востани, Србије!*

Различита понашања Доситеја и Вука су две драгоцене парадигме како могу и треба да делују умне главе нације у трагично време. Ширили су око себе светлост јер су светлост у себи носили и били светионици српства на узбурканој пучини европске историје. И један и други имали су јак ослонац у српској дијаспори. Та дијаспора, у земљама средње Европе, преваходно у Хабзбуршкој царевини, стекла је извесна нова и важна својства, спасоносна за Србе као европску нацију, у матици још спутану оковима ропства под Турцима. Али до тих позитивних животних достигнућа дошло се по логици претварања несреће ако не у срећу, онда у покушај да се, и у најтежим приликама, превазилази заосталост и хвата корак са просвећеним светом.

Слутите о каквој је несрећи реч: о вечитим нашим сеобама, о губљењу огњишта, о укоренењању у туђа тла, о големим страдањима на ветрометинама историје. Закључак Црњанскога: „Има сеоба. Смрти нема“ – не бих олако прихватио. Смрти је било, неминовно и много. У расејању се српски народ топио, као што се и сад топи, попут лањскога снега. Четири милиона, кажу, има нас на свим континентима, у деведесет једној земљи. Нема емиграције са тако високим процентом младих и високошколованих људи. Многи од њих су изузетно цењени стручњаци; али Доситеја и Вука, Пупина и Тесле – таквих горостасних видовњака – у нашој дијаспори још нема. Не наслућује се ни она спасоносна симбиоза до које је дошло после великих сеоба са Балкана у Средњу Европу.

Шта се, у ствари, десило после 1690. и 1739, и шта се дешава у наше сумотно доба? Срби су, нужно, тражили и не лако налазили изванстајан заједнички језик са њима туђом и сасвим новом европском средином. Нису се уплашили цивилизацијских вредности које им је нудила та средина; прихватили су их уз услов да остану неокрњени, да не повреде властиту самониклост. Створили су симбиозу свог светосавског српског духа, своје културе и вере византијскога порекла, са тековинама средњоевропске цивилизације. Само тако су могли опстати, општећи са околним светом.

Није то био први судар са страном вишом цивилизацијом, који се окончао, ипак – срећно. Тежи је био онај при уласку у историју, а и један и други су парадигме за наше понашање данас, кад нас може спасти само велика синтеза искустава, цивилизација и култура. Да ли смо за њу способни и спремни? Наиме, да ли смо се у туђем свету затекли културно слабо одевени, можда и наги, или смо у велику авантуру пошли са знатним културним багажом, историјским искуством и моралним капиталом? Наги су били и наши прапреци кад су се, као дивље мноштво, у доба велике сеобе народа, нашли на тлу Римског односно Ромејског, то јест Византијског царства. Они који су остали сасвим голи пропали су, нестали су, иако су били толико силни да је цивилизован свет пред њима, Хунима и Аварима, дрхтао. Они што су се убрзо обукли у нову одећу – нашли су пут спасења. Јасно говорећи, одржали су се они новодошавши народи који су прихватили религију и цивилизацију земаља где су се затекли као незвани гости, Мађари на пример, или пре доласка Мађара – наши словенски преци, већ христијанизовани.

Христијанизовани да, али однорођени не! – у том је тајна опстанка. Улазак у историју, рођење народа, новог члана човечанства, подсећа на стрес новорођенчета. Избацивање из топле материнске утробе у хладни свет, пун неизвесности, из таме на светлост – праћено је вриском. Треба се прилагодити светлости и новом положају у студеном и туђем свету, без сигурне и вруће заштите у материци.

Током средњовековне историје узорно је понашање Немањића, њихов став према уједињењу српских земаља, њихови односи према

Византији и према Западу. Стефан Немања је, полагајући темеље српске државности, ујединио Рашку и Зету, придружујући им и друге српске земље. Они што данас и даље поткопавају сад већ остатке остатака Југославије – руше, у ствари, оне заветне темеље које су ударили Немања и његово потомство. А уништавање тековина историје јесте злодело, што могу да чине само бесловесне, однорођене и страним интересима продане нечисте силе. Боже, доведени смо у положај да доказујемо да су и Црногорци – Срби, и до заборава да је идеја о аутономној Војводини имала потпуног смисла једино у туђој држави, као Војводина Србија, пандан Кнежевини, односно Краљевини Србији, док се, у неко срећно будуће време, српске земље не уједине! Непристојно је тако елементарне истине понављати, истицати, доказивати, али сад морамо! Непријатељ – јуче је то била Интернационала, данас је то „нови светски поредак“, мондијализам и трилатерала – туче нас у саму главу, у оне делове српског бића где је свест српска била најјача, у најсрпскију српску земљу Црну Гору, чији је врховни поет – творац свесрпске националне етике, заточник косовског опредељења, и у Војводину, која је српском национу дала самосвест и положила културне темеље за модерну историју.

Али не дорекосмо мисао о немањићкој парадигми. Скоро сви Немањићи су водили ратове против Византије, а надметали су се у усвајању византијске културе и цивилизације. Чудесан и плононосан парадокс! У том понашању има нечег узоритог: усвајати туђе вредности без зазора, али не губити при том – како се данас каже – сопствени идентитет!

Путујући Европом, особито Немачком, не могу да не размишљам: шта све треба да примимо од Немаца? Много, баш много. А имамо ли и ми неку особину која би њих оплемењила? Требало би да имамо: то је, ако добро наслућујем, интелигенција срца. Зар је неопходно овде нагласити да вредности не угрожавају? Оне обogaћују. Угрожени су само духом недорасли и слаби, који некритички и ропски примају туђе. Вредности међусобно не ратују него се узајамно оплођују. То је смисао и светосавске духовности: остати свој, самоникао и не плашити се туђих благотворних уплива, него им широко отворити двери... Новогa се плаше, понављам, празни и слаби. Јаки чине симбиозе свог духа и туђих блага духовних, која суштински и нису туђа јер су универзална – према томе и не угрожавају, него јачају оне који их усвајају. То је изванредно значајна тековина немањићке политике, коју бисмо окарактерисали као далековиду политику, истинску политику културе.

Друго је дневна политика, у којој и Немањићи понекад беху грешни. У памети су ми њихови савези са Барбаросом, Анжујцима и Мађарима против православне Византије. Од тих савеза било је тренутне користи, али и судбоносне штете на дуги повесни рок: подривањем Ромејског царства утирао се пут Турцима, а пре тога Латинима. Страдало је православље, чија је разједињеност била и јесте кобна.

Али и да окренемо медаљу: од Византије су се Немањићи заразили болешћу неслоге, отимања о власт: по правилу су браћа ударала на

браћу, синови на очеве и очеви на синове. То нимало није узорито, и та нас болест неслоге прати до дана данашњег. На Косову смо платили високу цену тог порока. И данас је плаћамо.

Прати нас и одсуство смисла за реалност, извесно занесењаштво, спонтано уместо рационалног понашања. Историјске грешке смо опетовали, потврђујући се као понављачи из историје. Пример су велике сеобе.

Арсеније Трећи Чарнојевић се колебао, али није могао одолети ни искушењу сународника ни захтевима хришћанских сила да се Срби придруже аустријској војсци у рату против Турака. Чинило се да су Турци коначно поражени. Али Турци су се опоравили и кренули у противнапад. Срби нису смели дочекати турску ордију, жељну страшне освете. Дошло је до велике сеобе 1690. године. Привилегије, обећане од аустријског ћесара, нису биле веће од оних стечених у Пећкој патријаршији. Крвљу су плаћене те несигурне и вазда угрожене повластице. Уз то, Срби су стално били изложени католичењу или бар унијаћењу.

Кад је дошло до новог аустро-турског рата, 1737, Срби су опет, као да су заборавили страшно искуство од само пре педесетак година, пристали да се придруже Аустријанцима, који их нису добрим задужили, и дошло је до Друге велике сеобе, 1739, у ствари до нове националне катастрофе. Некад главне српске земље су опустеле, пре свега Стара Србија, са Метохијом и Косовом.

Несрећа је, касније, била ублажена извесним процватом српског грађанства и сељаштва на панонском тлу, где су се Срби, са мање или више успеха, укључивали у цивилизацију Средње Европе. Из несреће је спасена воља да се опстане кроз преображај и скок у ново доба српске повести. Дошло је до поменуте плодноне симбиозе балканске и средњоевропске цивилизације, српско-византијске светосавске духовности и барокне културе и уметности, симбиозе која је створила плодно тле за делатност једног Доситеја, затим Вука и целих сазвежђа значајних српских песника и списатеља, неимара и живописаца.

А шта сад да чинимо кад смо се расејали по свим континентима? Око четири милиона Срба, расејаних у деведесетак земаља, угрожени су брзом асимилацијом, тим пре што су на пут кренули са врло мало културног пртљага, а са доста предрасуда, наивности и илузија. Предстоје нам најопасније сеобе, које су нас пратиле и у претходним вековима: сеобе крви. Ако смо раније нестајали кроз исламизацију, католичење и унијаћење, због којих су Срби, некад веома бројан европски народ, сведени на један од најмањих, нове асимилације широм планете, удружене с врло ниским наталитетом у матици, запретиће нам нестанком, јер и народи су смртни, уколико се не приберемо, опаметимо, организујемо и ујединимо у напорима да опстанемо и да се као народ потврдимо.

За српску децу треба стварати, свуда у свету, српске школе. Неопходно и хитно је: да се тргне и дијаспора, те да за своје спасење

сама организује делатности у просвети и култури, не само за децу него и за одрасле. Националне установе, попут Матице српске, Вукове задужбине, као и свеукупна интелигенција из отаџбине и расејања – дужне су да дају свој допринос пружајући драгоцену помоћ у изградњи нових програма за српске школе и српске културно-просветне установе, коначно ослобођене од било каквих идеолошких фалсификата.

Одавно мудри људи из наше дијаспоре преклињу да се за њих у расејању, али и за наш народ у матици, у којој је, парадоксално, мноштво апатрида, створи златна књига, кратка, јасна и питка, коју су назвали Србослов или Буквар српства, књига за сваку подршку, за све узрасте и све ступњеве образовања – да наши људи у свету схвате, да њихова деца појме: зашто треба да остану Срби и због којих вредности да се диче српским именом, да га се никад не одрекну, јер је часно и драгоцено, чак и ако се дубоко укорене у туђој земљи, обогате се и постигну завидне успехе.

Јевреји су се одржали и кад су свој језик изгубили, али нису изгубили самосвест и дух, чији је извор у Библији, у Тори и Талмуду. Ми дијаспори и српском народу у целини дугујемо ту спасоносну књигу – Србослов, буквар, катихизис српства: ради испуњења исконске мудрости и једне од великих заповести европске цивилизације: Упознај самог себе, јер ако ни себе не познајеш, како ћеш наћи заједнички језик са другима? Срби себе не познају. Кад су исклизнули из сопствене традиције и културе, испали су и из европске. Срби су душевни, али сасвим недовољно духовни.

Српска православна црква је присутна у дијаспори, што је дирљиво, али је крајње време да се свештенство и епископат много темељније и свестраније припремају за своје велико и тешко посланство.

Потребна је огромна усредсређеност свих наших интелектуалних, духовних, културних снага, уз непомућену солидарност свих људи добре воље, да бисмо опстали у свету који је данас више него икада „тиран тиранину“. У том дугорочном подухвату видим и једну од часних и суштствених улога Вукове задужбине, коју на велику мисију обавезују Вуково име, пример и дело. Привео бих крају ову беседу опоменом великог Србина из Црне Горе, Марка Миљанова: „Не пропустите своју дужност, не учините да сте се залуду родили својему народу и својој дужности!“

И само бих још додао: у овом трагичном судбинском часу мера наше мудрости, нашег родољубља, и човекољубља, одређује се степеном наше свесрпске солидарности, нарочито са Србима који страдају, а сад су Метохија и Косово на распећу, висином нашег доприноса свесрпском јединству, снагом нашег отпора оним нечистим силама које комадају тело нашег националног бића. Опстати и преживети можемо само јединствени и сложни. За отаџбину све на коцку, ако се мора, али отаџбину никада и ни по коју цену на коцку!

Dixi et salvavi animam meam (по дужности сам своје рекао и тиме умирио своју савест).